

EDICE - ANTIKA

MARCUS·TULLIUS CICERO

—
VÝBOR·Z·KORRESPONDENCE·II. DÍL

VÁCLAV·MAREK·ED.

ARGO

MARCUS TULLIUS CICERO
VÝBOR Z KORESPONDENCE II

EDICE - ANTIKA

MARCUS·TULLIUS CICERO

—

VÝBOR·Z·KORRESPONDENCE·II

ARGO·2021

Kniha vychází s finanční podporou
Ministerstva kultury České republiky.

Z latiny přeložil, k vydání připravil, předmluvou
a poznámkami opatřil Václav Marek.

Edici řídí Magdalena Moravová.

Argo © 2021

Translation, preface and notes © Václav Marek, 2021

ISBN 978-80-257-3645-6 (váz.)

ISBN 978-80-257-4243-3 (e-kniha)

Marcus Tullius Cicero a jeho dopisy nejen přátelům II

Počátkem června 49 se Cicero po dlouhém váhání rozhodl přece jen odejít za Pompeiem do Řecka. Jak se mu podařilo obelstít caesarovské „hlídače“, o kterých mluvil ve svých dopisech Attikovi, aby se ze západního pobřeží Itálie bezpečně dostal k Pompeiovi u Dyrrhachia, nevíme, neboť z druhé poloviny toho roku se žádná korespondence nezachovala. Snad se cestou zastavil v Patrách, jednom ze shromaždišť pompeiovců (další bylo v Thessalonice). Pompeius a Cato Mladší nejspíš uvítali, že se jméno Cicero objevilo na jejich straně, zároveň však asi cítili nervozitu, neboť znali Ciceronovu nechuť k tomuto konfliktu, ke kterému podle jeho soudu nemuselo dojít. Cicero tak vstoupil do občanské války na straně muže, jemuž se cítil být osobně zavázán a který hájil věc republiky proti uzurpátorovi. Jejím aktivním účastníkem se však nestal a po první porážce u Farsalu ji pro sebe ukončil. Pro občanskou válku tedy rozhodně není „historickou postavou“ – prožívá ji převážně ve své soukromé sféře, nikoliv na velké veřejné scéně. Pro historii se stává prvořadou veličinou zase až v letech 44–43. V jeho dopisech z let 48–45 se tudíž nesetkáváme s reportážemi o dobových událostech, jichž se Cicero neúčastnil nebo od nich byl nuceně či dobrovolně izolován, nýbrž s jejich reflexemi, komentáři a hlavně dopady na autorovo soukromí. Nacházíme v nich však mnoho historických detailů, bezprostředních dokladů pro společenskou atmosféru a individuální prožitky, což samo o sobě je důležitou historickou informací pro empatické poznávání dějin. V neposlední řadě údaje v dopisech dovolují konkrétní události přesně či alespoň přesněji datovat, což antické historické literatuře vůbec není vlastní.

Občanská válka

V polovině března roku 49, poté co se oba konzulové, většina senátorů a Pompeius s vojskem přepravili do Řecka, byl Caesar prakticky pánem celé Itálie, která díky tomu, že v ní proběhly jen nepatrné vojenské střety a Caesar bránil svým jednotkám v kořistění, neutrpěla téměř žádnou škodu. Caesar se tak stal u části italského obyvatelstva, zvláště venkovského, populární. Třebaže chtěl válku co nejdříve ukončit, nebyl schopen Pompeia do Řecka bezprostředně následovat, neboť neměl k dispozici loďstvo pro přepravu vlastních vojáků a chybělo mu i logistické zabezpečení pro zahájení válečného tažení v řecko-makedonském prostoru, který mu nebyl nakloněn. Střet s Pompeiem nebo dohodu s ním, o kterou údajně stále usiloval, tedy odložil a obrátil pozornost k Hispánii. Zde měl Pompeius pod velením tří

svých legátů sedm legií, které bylo třeba před tažením do Řecka vyřadit, aby nezůstaly jako hrozba v týlu. Caesar se tedy od Brundisia vydal do Říma, kde strávil první polovinu dubna. Svolal schůzi prořídleho senátu (které se, jak víme, Cicero odmítl zúčastnit), navzdory odporu tribunů lidu se zmocnil části rezervního pokladu ve státní pokladně a v polovině května se vydal na rychlé pozemní tažení do Hispánie.

Na jihu Galie ho zdrželo řecké město Massilia, které se rozhodlo přidat se k Pompeiově straně a odmítlo otevřít své brány. Caesar svěřil pozemní obléhání města svému legátu Gaiu Treboniovi, námořní Decimu Iuniu Brutovi. Obranu Massilie velmi dovedně řídil L. Domitius Ahenobarbus, kterého předtím v únoru Caesar zabil u Corfinia, ale omilostnil ho. Boje ve vlastní Hispánii byly sice úporné a znamenaly pro obě strany velkou fyzickou i psychickou zátěž, ale tažení skončilo poměrně rychle díky velitelské převaze Caesarově a zkušenostem jeho legií. Dva Pompeiovi legáti, Marcus Petreius a Lucius Afranius, byli poraženi u Ilerdy, třetí, Marcus Terentius Varro, se Caesarovi podvolil už bez odporu. Caesar zachoval svou shovívavost, kterou propagoval v Itálii: velitele omilostnil (všichni tři se potom znovu přidali k Pompeiovi), pompeiovské vojsko rozpustil a dobrovolníky z něho přijal do svých legií. Na zpáteční cestě pak přijal kapitulaci Massilie, kterou potrestal odnětím spojeneckých výhod a zábořem velké části jejich pozemků. Neúspěchem pro Caesara bylo, že jeho legát Gaius Scribonius Curio byl v Africe poražen numidským králem Jubou, spojencem Pompeiovým.

Po návratu se Caesar zdržel v Římě jen krátce. Byl poprvé jmenován diktátorem, údajně jen na jedenáct dní. Hlavním jeho úkolem bylo uspořádání voleb všech úředníků pro rok 48. Úkol bez problémů splnil. Do úřadů se vesměs dostali jeho sympatizanti, sám se nechal zvolit konzulem podruhé, tak jak to dlouho plánoval. Své úřední moci však Caesar využil i k prvnímu pokusu o regulaci nejtěživějšího sociálního problému, tj. otázky dluhů. Prosadil spravedlivější posuzování situace dlužníků (ustavení smírčích soudců), prosadil zákon, dle kterého se zaplacené úroky dvou let odečítaly od vypůjčené sumy, umožnil též dlužníkům splácet dluhy nemovitostmi, oceněnými v předválečných, tedy vyšších cenách. Jeho právní úpravy měly ulevit dlužníkům a věřitelé co nejméně bolet.

V prosinci byl Caesar už v Brundisiu a chystal přepravu vojska do Řecka. Musel se vyrovnat s počasím, které bylo v zimním období pro plavbu krajně nepříznivé, dále s faktem, že Adriatik byl plně pod kontrolou pompeiovských hlídkových i válečných flotil. Velmi riskantní plavbou se mu podařilo na začátku roku 48 vysadit menší část svého vojska na pobřeží u Orika, jižně od Apollónie. Tím zaskočil Pompeia, který teď by nucen soustředit své vojsko

k Dyrrhachiu na ochranu tamního přístavu a přilehlého pobřeží. Zbytek vojska z Itálie Caesarovi přepravil Marcus Antonius až počátkem dubna. Boje u Dyrrhachia byly zdlouhavé, charakterizovaly je složité opevňovací práce prováděné z obou stran na ploše zhruba 55 km². Měly za účel co nejvíce stísnit vojska protivníka a omezit prostor pro zásobování, což přivedlo obě strany do kritického stavu. Pompeiovi se však nakonec podařilo Caesarovu pozici na jednom místě prorazit. Caesar uznal, že tu neuspěl, a stáhl se s vojskem hlouběji do Řecka, kam ho Pompeius následoval. Menší část předních pompeiovců, mezi nimi Cato Mladší, Cicero a Pompeiův starší syn Gnaeus, zůstala v Dyrrhachiu.

K rozhodnému střetnutí došlo 9. srpna roku 48 na thessalské rovině u města Farsalu. Pompeius byl k této otevřené bitvě patrně dotlačen nedočkavými optimáty ve svém štábu, a i když velel mnohem silnějšímu vojsku, podlehł Caesarovu strategickému umění. Caesarovo vítězství bylo jasné a Pompeiovi nezbylo než uprchnout. Caesar jistě cítil zadostiučnění za „krivdy“ ze strany optimátů a Pompeia, které ho dohnaly k občanské válce. Podle životopisce Suetonia (*Božský Julius* 30, 4) na bojišti prý samolibě pronesl: „Mají, co chtěli. Přes tak velké své činy, bych byl býval já, Gaius Caesar, najisto odsouzen, kdybych se neuchýlil o pomoc k vojsku.“ Všechnu vinu za občanskou válku tedy svrhl na své protivníky. Na druhé straně i nyní projevil velkorysost. Mnoho svých protivníků na místě omilostnil (mezi prvními byl Marcus Iunius Brutus), zakázal pobíjet prchající mimo bojiště, Pompeiovu korespondenci, která se mu dostala do rukou, dal spálit, aniž do ní nahlédl, aby nikoho nekompromitovala... Měla-li ale válka skončit, bylo třeba dostihnout Pompeia dříve, než by se někde mohl uchytit a sebrat nové síly pro pokračování bojů. Ten hledal útočiště nejprve neúspěšně na řeckých ostrovech a nakonec zamířil do Egypta, kde čekal pomoc od mladého krále Ptolemaia XIII., jehož otci kdysi pomohl k trůnu. Egypt však prožíval svou vlastní občanskou válku a tamní dvůr předpokládal komplikace s jakýmkoli římským zásahem do egyptských záležitostí. Ujmou-li se prchajícího Pompeia, dostanou se do konfliktu s vítězným Caesarem. Rozhodli se tedy zavraždit Pompeia před vstupem na egyptský břeh; stalo se to 28. září roku 48, den před Pompeiovými osmapadesátými narozeninami. Caesar připlul do Alexandrie tři dny poté, vstoupil na egyptskou půdu a proti všemu očekávání ji opustil až po osmi měsících.

Pompeiovu smrt přijal s nevolí a proti intrikám dvořanů začal postupovat se suverénní římskou autoritou (po bitvě u Farsalu byl v Římě jmenován diktátorem) a „rozřešil“ dynastický spor svým rozhodnutím, že Ptolemaios XIII. bude vládnout se svou sestrou (a manželkou) Kleopatrou.

Caesarův intimní vztah s Kleopatrou i arogance, s jakou pro sebe zabral královský palác, vedly k ráznějším protiakcím Ptolemaiových stoupenců, armády a k masovému protirímskému odporu v Alexandrii. Caesar byl zatážen do nebezpečné, tzv. alexandrijské války, kdy se pro malý počet svých vojáků dostal do velkého nebezpečí, ze kterého byl zachráněn příchodem pomocných sil z Malé Asie a Judeje v březnu roku 47. Ptolemaios XIII. byl pak už snadno poražen a po jeho utonutí v Nilu nebránilo nic tomu, aby se Kleopatra ujala vlády. Společně s ní pak Caesar uskutečnil poznávací a odpočinkovou cestu po Nilu na jih. Z Egypta byl odvolán událostmi v Malé Asii, kde Farnakés, syn Mithradata VI. Eupatora, poraženého Pompeiem v roce 64, začal obnovovat bývalou říši, využívaje vnitřní potíže Říma. Caesar se na cestě z Egypta zastavil v syrské Antiocheii, kde byl osloven mnoha pompeiovcí prosíci o omilostnění a přízeň; všem prý vyhověl. Potom už po rychlém tažení porazil Farnaka 2. srpna roku 47 v bitvě u Zély. Slavná slova, která o bitvě napsal v dopise svému příteli Gaiu Matiovi: *veni, vidi, vici* (přišel jsem, uviděl jsem, zvítězil jsem), byla prý nesena v jeho triumfu nad Farnakem v roce 46. Pak už rychle spěchal do Říma, kde na jeho zásahy čekaly vypjaté sociální problémy, demagogicky rozbouřené v roce 48 přetorem Markem Caeliem Rufem, v roce 47 tribunem lidu a Ciceronovým zetěm Publiem Dolabellou. Problematické byly i nálady v caesarovských legiích setrvávajících v Itálii, kterým nebyly vyplaceny příslibené odměny. A konečně hroživé byly zprávy o novém soustředění pompeiovců v Africe, odkud mohla být snadno ohrožena Sicílie i samotná Itálie. Caesar tedy mohl věnovat italským záležitostem jen málo času a urychleně se přes Sicílii vydal do Afriky.

Přeprava vojska byla složitá, ale Caesar (nyní opět diktátor i konzul) vynaložil velké úsilí na jeho soustředění a potom na vybudování důmyslného obranného postavení proti početně silnějším pompeiovcům, kteří proti osmi Caesarovým legiím měli legií deset, a navíc silnou podporu krále Juby. Jejich vrchním velitelem byl Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio Nasica, konzul roku 52 a Pompeiův tchán, významné postavení měl Cato Mladší, který se ujal obrany města Utiky. K rozhodné bitvě došlo 6. dubna roku 46 u Thapsu. Spontánně ji zahájili Caesarovi legionáři bez velitelova rozkazu, bojovalo se s velkou zuřivostí na obou stranách a Caesar opět přesvědčivě zvítězil. Řada předních mužů pompeiovské strany padla, jiní, aby nemuseli přijímat milost z rukou vítěze, raději volili čestnou sebevraždu, jako sám Caecilius Metellus i král Juba. Nejznámější je ovšem příběh Catona Mladšího, který spáchal sebevraždu v Utice. Caesar se pak věnoval uspořádání poměrů v Africe, zřídil novou provincii *Africa Nova* a bez velkého spěchu se vrátil do Říma až koncem července. Vítězstvím v Africe potvrdil své už samovládne

postavení ve státě a vzal poslední naděje všem, kteří ještě doufali ve zvrat poměrů. V druhé polovině září Caesar velkolepě oslavil čtyři triumfy – nad Galii (po něm byl popraven galský hrdina z roku 52 Vercingetorix), Egyptem, pontským Farnakem a nad numidským králem Jubou. Triumfy byly doprovázeny bohatými hostinami a nákladnými hrami a pro tuto chvíli byl Caesar miláčkem lidu – a ovšem pánem republiky. Do roku 46 spadá největší počet Caesarových zákonů a reforem, mj. reforma římského kalendáře, která tento rok prodloužila na 445 dní; tolik dní bylo třeba, aby se římský kalendář srovnal s pohybem Slunce pro zavedení pevného slunečního kalendáře od 1. ledna roku 45. Caesar také pokračoval v gestech smíření a omilostnil další své politické protivníky. Významné bylo zvláště omilostnění Marka Claudia Marcella, konzula roku 51, kdy Caesarova velkorysost zapůsobila na Cicerona natolik, že poprvé od roku 52 pronesl (v senátu) veřejnou řeč. Dojem, že občanská válka skončila a začal mírový stav, se nicméně ukázal jako mylný.

V Hispánii se Pompeiovým synům Gnaeovi a Sextovi podařilo shromáždit dvanáct legií a Caesar musel koncem roku zahájit už druhé pozemní tažení do této provincie. Na jeho konci byla bitva u jihohispánské Mundy, svedená 17. března 45, o které sám Caesar údajně prohlásil, že to byla nejtěžší bitva, kterou kdy svedl. Zde skončil poslední odpor pompeiovců. Padlo jich 30 000. Padl i Titus Labienus, který jako jediný z Caesarových legátů v Galii přešel na začátku občanské války k Pompeiovi a jako nesmiřitelný Caesarův protivník prošel všemi bitvami. Na útěku byl dopaden a usmrčen Gnaeus Pompeius. Sextus unikl a bude ještě hrát závažnou historickou roli v dalších letech. Caesar se pomalu vracel přes jižní Galii a Předalpskou Galii a k Římu přišel až koncem září. V říjnu pak oslavil pátý triumf, tentokrát nad Hispánií; tento triumf byl však už přijímán spíše s přirozeným odporem, protože to byl triumf nad spoluobčany poraženými v občanské válce. Sulla se něčeho takového neodvážil. Caesarova občanská válka však skončila. V plánu ovšem už bylo velké tažení na Východ proti Parthům. Bylo třeba smýt pohanu za Crassovu porážku u Karrh a potrestat Parthy za spojenectví s Pompeiem. Zahájení tažení si Caesar stanovil na 18. březen 44, tři dny po březnových idách, které, jak víme, nepřežil.

Cicero v letech občanské války

Pobyt v Pompeiově táboře u Dyrrhachia (nebo přímo v Dyrrhachiu, když byl nemocný) byl pro něj nepříjemný, a on sám byl nepříjemný pro celý Pompeiův štáb, neboť stále ještě vybízel k dohodě s Caesarem; nevyhovovaly mu podmínky v táboře a uplatňoval při tom svůj sarkasmus, kritizoval do-

konce složení vojska, výcvik a kázeň, takže se stal nespolehlivý pro jakoukoliv vojenskou práci. Pompeius byl nakonec nešťastný z toho, že Cicerona v táboře má, a Cato Ciceronovi rovnou řekl, že měl raději zůstat v Itálii a zachovat nestrannost. Bitvy u Farsalu se Cicero neúčastnil, zůstal s Catonem a dalšími u loďstva, které mělo základnu v Dyrrhachiu a na Korkýře. Když k loďstvu dorazila zpráva o porážce u Farsalu, Cato nabídl vrchní velení Ciceronovi jako jedinému konzulárovi na místě, ten však odmítl s prohlášením, že porážka je přímo znamením pro ukončení války a uzavření míru. Byl za to mladým Gnaem Pompeiem málem zabit, kdyby ho nezachránil Cato. Cicero opustil tábor, odplul do Pater s rozhodnutím nadále zůstat mimo válku. Tam však došlo k prudké roztržce s bratrem Quintem a jeho synem, kteří mu vyčítali, že je do války zapletl (a na špatné straně!); do jisté míry se sblížili až v roce 46. Cicero dostal od zetě Dolabelly písemné sdělení, že Caesar ho vybízí k návratu do Itálie. Plné omilostnění to sice nebylo, ale Cicero toho využil a počátkem listopadu se přeplavil do Brundisia. Netušil, že tam bude „trčet“ (Ciceronův výraz) téměř celý rok. Přiblížit se blíže k Římu se neodvážil. V krajině bylo nezdravé klima a ve městě i v okolí se nacházelo mnoho Caesarových veteránů. Kvůli nim se nemohl objevit na veřejnosti se svými liktory, které si stále při sobě držel jako prokonzul a imperátor od doby správy Kilikie v naději na triumf (srov. dopis 251, 2). Týraly ho nejistota, nemoc, domácí majetkové poměry, ubohý život dcery Tullie vedle Dolabelly s jeho aférami, který navíc nyní jako tribun lidu začal demagogicky a buřičsky napodobovat Ciceronova dřívějšího nepřítele Publia Clodia; navíc správce Itálie Marcus Antonius byl velmi nevypočitatelný. Z velké nejistoty Cicerona vysvobodil až pozdní návrat Caesarův z Východu koncem září roku 47. Cicero se s ním setkal mezi Brundisiem a Tarentem (v dochovaných dopisech není o tomto setkání zmínka); přátelsky se spolu prošli kus cesty a Cicero získal svolení k návratu do Říma.

Zbaven bezprostředních obav to udělal hned začátkem října; liktory však propustil, protože případný triumf teď už mohl být jen darem od Caesara s příliš velkým závazkem k vděčnosti, než chtěl připustit. Cicero pochopil, že s omilostněním ztratil svobodu. Oponovat diktátorovi nebylo možné a on se rozhodl být loajální k Caesarovi, který se choval přátelsky a nijak nenaléhal. Přímou podporovat jeho nově zavedený režim však Cicero nechťel. Zůstal tudíž stranou politiky, nepřijal žádné hodnosti a pověření, na rozdíl od jiných omilostněných, kteří z nových poměrů profitovali. Caesarovu válku s pompeiovcí v Africe prožíval rozporně: jednak doufal, že by se ještě mohl zvrátit trend upevňování Caesarovy samovlády, jednak se bál pomsty pompeiovců v případě jejich vítězství za to, že od nich z války odešel příliš brzy. V této nejistotě nebyl sám a konec jí udělala až porážka pompeiovců

u Thapsu. Rok 46 trávil Cicero většinou v Římě, kde byl vázán spíše řadou soukromých potíží než třeba návštěvou senátu, kde – byl-li přítomen – mlčel. Pilně se stýká s významnými mladými caesarovci a ovšem i s vlivnými Caesarovými sekretáři Luciem Corneliem Balbem a Gaiem Oppiem; u těchto přátel si zajišťuje své vlastní bezpečí, dovídá se informace o Caesarových plánech a hlavně se jejich prostřednictvím snaží přispět k rehabilitaci pompeiovských exulantů, čekajících na Caesarovo omilostnění. Při dvou příležitostech ožívuje Cicero své veřejné řečnictví: v senátu pronáší k Caesarovi své díkůvzdání za M. Marcella (řeč *Pro M. Marcello*) a o něco později obhajuje Q. Ligaria (řeč *Pro Q. Ligario*). K závažným změnám dochází v jeho soukromých záležitostech. Došlo k Tulliině rozvodu s Dolabellou, o něco později se sám Cicero po dlouhých neshodách (nejsou blíže známy) rozvádí s manželkou Terentií a krátce nato se žení se svou mladičkou schovankou Publilií, jejímž majetkem si chtěl vylepšit svou tíživou finanční situaci. Nové manželství není ani šťastné, ani dlouhé a jeho rozpad vlastně souvisí s největším neštěstím, které Cicerona potkalo na počátku roku 45: po polovině února zemřela jeho milovaná dcera Tullia, zřejmě na poporodní komplikace. Ciceronovi se zbořil svět: vyhýbá se společnosti, Publilií odešle k matce, snaží se získat pozemek pro postavení svatyně pro zesnulou dceru, dlouho se kvůli zármutku neodvažuje ani navštívit svou nejmilejší villu u Tuscula, kde Tullia zemřela... Utíká se ke svým studiím, k filozofii, k psaní. Římu se vyhýbá, putuje po svých villách, skutečnou radost má jen z Attikovy společnosti. Jediným jeho pokusem o „politickou akci“ byl jeho záměr (snad na Brutův a Attikův podnět) napsat poradní list (*symbúleutikon*) pro Caesara. Pro jistotu si jej nechal schválit Caesarovými důvěrníky Balbem a Oppiem, a když ti udělali v textu příliš mnoho „pozměňujících návrhů“, svůj projekt vzdal. Usoudil, že nemůže napsat, co by chtěl, a že Caesar o jeho rady ani nestojí (srov. dopisy 347, 350 a 351). Protože nemůže nic dělat, Cicero rezignuje. Jak dosvědčuje korespondence z roku 45, věnuje se soukromí, svým přátelům, majetkovým záležitostem a především literární tvorbě. O jeho aktivitě v senátu nevíme vlastně nic.

Dopisů z let 48–47 je velmi málo, adresovány jsou převážně Attikovi a manželce Terentii. V dopisech z Dyrrhachia se Cicero z opatrnosti o válečných záležitostech vůbec nerozepisuje, neboť poslové mohli být zachyceni strážemi z obou stran. Dopisy z Brundisia opakují jednak výčitky za odchod za Pompeiem, kterým přivedl do problémů celou rodinu, zvláště dceru Tullii, jednak neuvážený a příliš brzký návrat do Itálie, kterým se dostal do izolace od obou stran válečného konfliktu a uzavřel si možnost návratu k pompeiovcům v době, kdy nabírali sílu v Africe. Samotný odchod z války

ovšem Cicero pokládá za správný a odůvodňuje ho poměry, s nimiž se v Pompeiově táboře setkal: válkychtivost předáků, lačnost po majetku poražených, hrozby konfiskacemi, krutost, barbaři ve vojsku... Více se bál vítězství vlastní strany než Caesarovy. Historicky i psychologicky významný je Ciceronův dopis Gaiu Cassiu Longinovi, už omilostněnému pompeiovi. Mimo jiné se v něm ukazuje Ciceronova frustrace z Caesarova dlouhého a nečekaného prodlení v Egyptě a Malé Asii, které vedlo k prodloužení války (dopis 274). Mnoho místa v dopisech je pochopitelně věnováno nešťastnému rozkolu s bratrem Quintem a jeho synem, kteří zůstali v Řecku a chovali se velmi nepřátelsky a intrikánsky ve snaze získat pro sebe dobrodiní Caesarovy milosti.

V roce 46 narůstá počet adresátů, v zásadě ale dominantní zůstává Ciceronova potřeba vysvětlovat své jednání od počátku války a důvody odchodu od Pompeiova vojska, obhajoba proti pomluvám. Tak např. v důležitém dopise příteli Marku Mariovi (285, 4) z poloviny dubna (do Říma ještě nedošla zpráva o bitvě u Thapsu a Catonově smrti) čteme: „Neviděl jsem žádný důvod pro to, abych si vzal život, ale mnoho důvodů pro to, abych si smrt přál. [...] Ale přece jen být bez viny je velkou útěchou, zvláště když mám dvě věci, o něž se mohu opřít: znalost těch nejlepších umění a slávu největších skutků. První z nich mi nebude nikdy vyrvána, dokud žiji, druhá ani po mé smrti.“ Také série dopisů Marku Terentiu Varronovi, důležitých už jen tím, o jak velké osobnosti v případě obou korespondentů šlo, dokládá, jak obtížné se hledá klidné místo na slunci ve světě ovládaném samovládcem, byť laskavým. Uvolněné a svým žertovným tónem i pro dnešního čtenáře osvěžující jsou dopisy Luciu Papiriu Paetovi, dosvědčující, že si Cicero dopřával u svých přátel i radostnější momenty života, který ho jinak už netěšil. Chválí si užitečnost styků s mladými caesarovci – Aulem Hirtiem, Gaiem Pansou a Publiem Dolabellou, kteří jsou jeho „žáky v řečnictví, ve strojení hostin učiteli“ (dopis 292 a další). I tyto dopisy jsou ovšem bohaté na vážná témata a obecnější úvahy o politických poměrech. Koncem srpna v dopise 303, 2–3 čteme: „I kdyby chtěl [Caesar] mít takový stát, jaký snad on chce a my všichni si musíme nemá nic, co by mohl dělat zcela svobodně. Je totiž svázán s velkým počtem lidí. [...] Nejen já, který se na žádných rozhodnutích nepodílím, ale ani sám ‚první muž‘ neví, co bude. My sice sloužíme jemu, on sám je ve vleku poměrů. A tak ani on nemůže vědět, co si doba bude žádat, a my nemůžeme vědět, co on zamýšlí.“ Výstižná a humorná je informace o Caesarových falzifikacích státních dokumentů (dopis 312, 4), což je samozřejmě známkou mizérie doby.

Významné jsou dopisy psané hrdému aristokratovi Marku Claudiu Marcellovi, který jako konzul v roce 51 byl nejtvrdším Caesarovým protiv-

níkem. Cicero ho přesvědčuje, aby požádal Caesara o milost: je-li celý svět v rukou jednoho muže, je jedno, kde žiješ, všude jsi v jeho moci; proč bys tedy nemohl žít doma, na svém majetku? Kolem 20. září (dopis 305, 2) píše: „Ovšem ty sám budeš muset říkat leccos, co si nemyslíš, nebo dělat něco, s čím nesouhlasíš [...] patrně není možno říkat, co si myslíš, ale je naprosto dovoleno mlčet. Vše je totiž svěřeno jedinému muži, který [...] se řídí jen vlastním úsudkem. Sotva jinak by se ale vyvinuly poměry, kdyby se republika dostala do rukou toho, koho jsme následovali my.“ I tady dává tedy najevo přesvědčení, že vítězný Pompeius by se nechoval jinak než vítězný Caesar. Pozoruhodný je důstojný Marcellův děkovný dopis, bez známky vděčnosti Caesarovi za omilostnění (dopis 309). Ciceronovu horlivost přispět k rehabilitaci svých pompeiovských přátel žijících v exilu dokládají útešné dopisy Publiu Nigidiu Figulovi (dopis 302), Aulu Caecinovi (srov. dopisy 308, 329 a 332) a Quintu Ligariovi (dopis 310).

V tomto roce 46 je menší potíž s dopisy, které jsou datovány do dvou měsíců přidaných v souvislosti s Caesarovou kalendářní reformou (viz výše s. 9), kdy po stávajícím listopadu byly vsunuty dva (interkalární) měsíce o celkovém počtu 67 dnů, z nichž první byl vlastně roven říjnu slunečního kalendáře, druhý listopadu, po němž už následoval prosinec připravený pro juliánský kalendář platný od 1. ledna 45. V tomto výboru jde o jedenáct dopisů, jejichž datace je přepočtena už podle juliánského kalendáře. Čtenář je na tento fakt upozorněn grafikou u dopisů !!! 311 až !!! 321; před nimi je listopad starého kalendáře.

V roce 45 doznívá nálada dopisů z předešlého roku, jak ukazuje jeden z prvních dopisů, napsaný Gnaeu Planciovi, který Ciceronovi blahopřál k rehabilitaci, k „znovuzískání důstojnosti“ (dopis 333, 1): „Jistě, pokud důstojnost spočívá v dobrém smýšlení o republice a v tom, že dobří muži mi takové smýšlení schvalují, pak si svou důstojnost podržuji; pokud ale důstojnost spočívá v tom, že můžeš své myšlenky buď uplatňovat v praxi, nebo je aspoň s naprostou svobodou obhajovat, nezůstala mi ani stopa po mé důstojnosti [...]“. Dopis Gaia Cassia (335, z konce ledna) příznačně ilustruje obavy, které nyní asi všichni omilostnění pompeiovci, tedy i Cicero, prožívali v souvislosti s událostmi v Hispánii; přáli si vítězství Caesarovo a děsili se vítězství prchlivého a brutálního mladého Gnaea Pompeia: „Věřu, raději chci mít starého a laskavého pána než zažít nového a krutého. Víš přece, jak šíleně se Gnaeus chová, víš, jak krutost pokládá za mužnost, jak si myslí, že my ho pořád zesměšňujeme. Bojím se, aby nám naše vtipkování nechtěl buransky oplatit mečem.“ (335, 4) Od března je pak obsah dopisů ovládnán především smutkem z odchodu milované Tullie, který přátelé sdílejí a snaží se

mírnit. Cicero dostal jistě velké množství útěšných dopisů (mj. i od Caesara z Hispánie), pouze v jednom případě máme zachování útěchu i Ciceronovu odpověď na ni – jde o nádherný dopis Servia Sulpicia Rufa (v té době správce v Řecku) a Ciceronovu neméně procítěnou odpověď (dopisy 340 a 344). Velký počet dopisů reflektuje Ciceronovu tvorbu, literaturu, ze které čerpal, hledání latinských ekvivalentů pro řecké filozofické termíny (srov. např. dopis 373, 3). Zajímavé je sledovat jeho rozpaky a obavy, jak Marcus Terentius Varro přijme jeho literární dar, spis *Academica* (dopisy 357, 358 a další); tyto dopisy (stejně jako už dopis 322, adresovaný Gaiu Treboniovi) nám umožňují vhled do poměrů světa římské inteligence. Z dalších dopisů tohoto roku je historicky významná autentická zpráva Ser. Sulpicia Rufa o zavraždění Marka Marcella u Athén (dopis 353). V dopisech se odráží napětí z očekávaného Caesarova (velmi pomalého) návratu z Hispánie. Na konci roku (dopis 376) pak Cicero půvabně popisuje Caesarovu krátkou návštěvu ve své ville u Puteol, z níž měl obavy, ale nakonec ho potěšila. Ale „jednou to stačilo“.

Oč méně mohl nebo chtěl působit v politice („sloužit obci“), o to intenzivněji se Cicero v tomto období věnoval svým studiím a literární tvorbě.

„Můj duch nemohl zůstat nečinný“ (*O povinnostech* II, 1, 4)

Ztrátu svého „království“, jak Cicero označoval pro sebe přirozenou doménu politického života, tj. senát a Forum jako místa svobodných politických diskuzí, rozhodování a velkých veřejných projevů a soudních procesů, komentoval vlastními slovy takto: „Já jsem obětoval všechnu svou starost a všechny své myšlenky obci, dokud byla spravována těmi, jejichž rukám se svěřila sama. Ale když všechnu moc na sebe strhl jediný samovládce a rada zkušeného člověka nikde nedošla sluchu a když jsem konečně ztratil své druhy v obraně republiky, muže znamenité, nepoddal jsem se sklíčenosti, jež by mne byla zahubila, kdybych se jí byl nebránil, ani jsem se naopak neoddal rozkošim nedůstojným člověka učeného. [...] Můj duch však nemohl zůstat nečinný, a proto jsem usoudil, že bych se nejčestněji zbavil trudných myšlenek, kdybych se obrátil k filozofii, jejímž studiem jsem se zabýval od samého mládí [...]“. (*O povinnostech* II, 1, 3–4). Starost o stát nahradil snahou o povznesení kultury a vzdělanosti svého národa převedením témat a myšlenek řecké filozofie do latinského jazyka. Sám se za filozofa nepovažoval a rozhodl se popularizovat filozofická témata tak, jak jim on sám rozuměl a v čem je pokládal za nejužitečnější. Duchaplné traktáty řeckých filozofických škol se tak v jeho podání přibližují praktickému životu, byť za cenu mnohých nepřesností a nepochopení.

Většina spisů toho období je věnována Marku Brutovi, další bratru Quintovi, Attikovi a jeden Marku Terentiu Varronovi. V dopisech se často setkáváme s informacemi o Ciceronových pracovních postupech, plánech i autorské najistotě.

V roce 46 je sepsán dialog *Brutus*, věnovaný výkladu o římském řečnictví od jeho počátků až po současnost, kdy vrchol vývoje řečnictví v Římě představuje sám Cicero, který pokládá svůj vlastní „střední“ styl za nejvhodnější pro Římany. Spis má velkou historickou hodnotu díky množství biografických údajů, charakteristikám osobností a komentářům k politickým a kulturním souvislostem řečnických vystoupení. Ve spisu *Orator* (Řečník) shrnuje Cicero své představy o nejlepším řečníkovi, komplexně vzdělaném, ovládajícím všechny druhy řečnictví a stylistické způsoby. Je to polemika s atticismem, jehož přívržencem byl Brutus. V téže roce Cicero sepisuje oslavný spis na Catona Mladšího *Laus Catonis*.

Rok 45 je vyplněn až horečnatou tvorbou. Cicero od rétorické tematiky, kterou pokládá za uzavřenou, přistupuje k psaní etických a teologických (metafyzických) spisů. Smrt dcery Tullie jej nutí hledat u filozofie útěchu a sílu pro posílení smutkem zasaženého ducha; sepisuje *Consolatio* (Útěchu), a je tak prvním autorem, který sepisuje útěšný spis sám pro sebe (srov. dopis 337, 3). Následoval spis *Hortensius* (nazvaný po příteli a velkém řečníku Quintu Hortensiu Hortalovi, zemřel v roce 50), který byl úvodem do filozofie a doporučením jejího studia. Tento velmi vlivný spis (srov. Aurelius Augustinus, *Vyznání* III, 4) se však bohužel nedochoval. Ve dvou verzích zpracoval Cicero řeckou teorii poznání: spis *Academica* měl původně dvě knihy, nazvané podle mluvčích dialogu *Catulus* a *Lucullus*, potom jej však autor velmi rychle přepracoval do čtyř knih, kde hlavními mluvčími byl Marcus Terentius Varro a sám Cicero (srov. dopis 362). Spis pojednával o hranicích lidského poznání a objasňoval, proč se Cicero v teorii poznání přiklonil k akademickému skepticismu. Obšírný spis *De finibus bonorum et malorum* (O největším dobru a největším zlu) systematicky a polemickým způsobem podává ve třech rozmluvách výklad o podstatě dobra a zla, o ctnosti a lidské přirozenosti z hlediska epikúrejského, stoického a akademicko-peripatetického (ke kterému se sám hlásí). Spis je ve svém celku nanejvýš zajímavý propojením biologických, antropologických a etických prvků v genezi člověka jako racionálního a mravně disponovaného tvora. Velmi populární se staly *Tusculanae disputationes* (Tusculské hovory), milované později Erasmem Rotterdamským i Martinem Lutherem, věnované praktické etice, kdy filozofie v tíživých životních podmínkách působí, jak se Cicero vyjadřuje, jako *medicina animi*, lék pro duši. Ze tří teologických spisů bylo v roce 45 nejméně započato pojednání *De natura deorum* (O přirozenosti